

не, наближається до цілісного художнього мислення і діалектики духовного.

Література

1. Чернец Л. В. Литературные жанры (Проблемы типологии и поэтики). — Н. М.: Изда-во МГУ, 1982 — 189 с.
2. Кузьмичев И. К. Литературные перекрестки: Типология жанров, их историческая судьба. — Горький: Волго-Вятское кн. изд-во, 1983. — 208 с.
3. Бондар М. П. Жанр і система жанрів // Рад. літ. — 1984. — № 7. — С. 7 — 19.
4. Липатов А. В. Интертекстуальность и история жанра // Изв. АН СССР. — 1991. — Т. 50. — № 3. — С. 215 — 225.
5. Костенко Ліна. Сад нетанучих скульптур. — К.: Рад. письм., 1987. — 203 с.
6. Міщенко Дмитро. Ідейно-художній зміст драматичної поеми Лесі Українки «У Пущі»// Леся Українка. У Пущі. — К., 1957. — С. 3 — 19.
7. Мельничук Б. . Драматична поема як жанр (Літературно-критичний нарис). — К.: Дніпро, 1981. — 144 с.
8. Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах. — К.: Наук. думка, 1976.
9. Костенко Ліна. Вибране. — К. Дніпро, 1989. — 559 с.
10. Возняк Тарас. Що є мораль? // Сучасність. — 1994. — № 5. — С. 145 — 150.

В. Саснюк

ПОЕТИКА ЖАНРУ ТВОРУ «РОМАНИ КУЛІША» В. ДОМОНТОВИЧА

Постать Віктора Петрова (В. Домонтовича) (1894-1969)— складна і суперечлива, вона, як біла пляма, виступає на літературній карті нашої країни ХХ ст. До того ж це людина загадкової творчої й особистої долі, унікальних знань, неабияких здібностей в будь-якій галузі, до якої б не брався. Він був археологом, літературознавцем, доктором філологічних наук, етнографом і, нарешті, письменником. Ним написані численні праці з археології, етнології, етнології українців, про Г. Сковороду, М. Гоголя, Т. Шевченка, П. Куліша.

Свого часу В. Петров закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, залишився на кафедрі

для підготовки до професури, захистив дисертацію на тему: «П. Куліш в 50-ті роки. (Життя і творчість)». Паралельно займався науковою роботою з історії літератури, а також працював науковим співробітником етнографічної комісії АН УРСР. Брав участь у багатьох археологічних експедиціях. Порівняно зі спадщиною Петрова-археолога, яка нараховує близько 150 робіт (плюс захищена після війни докторська дисертація з цієї галузі), доробок Петрова-письменника, що виступав у прозі під багатьма псевдонімами (найчастіший варіант — В. Домонтович), значно менший, але питомий своєю літературною й естетичною цінністю. Він складається з п'яти повістей і близько 30 оповідань, новел, есеїв. Всього «на літературний вік В. Петрова, в межах публікацій, припадає неповних два десятиліття: 1928 — 37 і 1942 — 1949 рр.» [1, 4], та скільки творчих досягнень уміщається в них, виблискуючи різними барвами художніх відкриттів!

Та як же поцінований його доробок, як осмислено українським літературознавством? Майже ніяк, якщо не брати до уваги публікації 20-х рр., на довгий час забуті і викинуті з історико-літературознавчого обігу у фатальні десятиліття тоталітарного режиму, що тримав у покорі не лише суспільство, але й культуру, пропагуючи при цьому партійні твори та їх авторів. Якщо повернутися трохи назад — в радянський час, — то треба зауважити, що перше видання УРЕ (1959 — 1964 рр.) не містить ані згадки про В. Петрова. Прикметно, що вперше його прізвище з'являється в Шевченківському словнику 1977 року, коли мова йде про зв'язки Куліша і Шевченка, а також в УРЕ 1977 р., в якій В. Петров згадується як етнограф, археолог, літературознавець, але не письменник.

Перші і єдині, відомі нам спроби вивести це ім'я на літературну арену сьогодення належать Ю. Шереху [2, 72 — 79], Ю. Загоруйко, яка 1993 р. захистила кандидатську дисертацію [1], а перед тим надрукувала декілька статей [3], та її науковому керівникові — Л. Новиченку [4], що з'явилися в культурному житті України 90-х рр. Праця Юрія Шевельова (Шереха) «Шостий у гроні. В. Домонтович в історії української прози», надрукована за кордоном, не тільки пропагувала творчість цього представника групи неокласиків, єдиного прозаїка серед поетів М. Зерова.

М. Драй-Хмари, П. Филиповича, Юрія Клена, М. Рильського, але й з'ясувала провідні якості інтелектуального індивідуального стилю оригінального митця європейського рівня. Та це вже літературознавче надбання сьогодення, яке, безперечно, мало б опиратися на досягнуте в попередні роки наукового осмислення літературного процесу 20-х рр. і представників духовного відродження славнозвісної епохи. Адже дебютом В. Домонтовича була повість «Дівчина з ведмедиком» (1928). Тогочасна критика відшукнулася на її появу прихильною рецензією А. Хуторяна [5]. Не обійшли повість своєю увагою й інші дослідники (Гр. Майфет, Ф. Якубовський). В цьому розумінні «Дівчині з ведмедиком» поталанило більше, ніж іншим творам.

Друга повість «Доктор Серафікус» та два романи-біографії, як назвав Ю. Шевельов твори «Аліна й Костомаров», «Романи Куліша», з'явилися в кінці 20-х рр. Далі наступило десятиліття мовчання (1931 — 1941), за винятком двох спроб. Ще химернішим в осягненні, що ж діялося в долі В. Домонтовича, є період Другої світової війни та повоєнні роки, які біографами В. Петрова зовсім не вивчені: їх спроби об'єктивно висвітлити цей етап діяльності різняться між собою, бо фактів мало, а таємничих зіткнень і появ в житті цієї оригінальної людини, що нагадують детективну історію, багато. Так, роботи у галузі вивчення цього митця — не початий край, тим більше, що імідж таємничого письменника змушує дослідника бути винахідливим, таким самим, як він. Це актуально ще й тому, що дає змогу відкинути канони заполітизованого наукового мислення, яке обходило стороною ренесансний, але згублений період в історії української літератури ХХ ст. Через те доводиться шукати нестертих шляхів для осмислення філософської, інтелектуальної прози автора творів «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус», «Без ґрунту», «Романи Куліша», «Аліна й Костомаров», «Помста», «Апостоли» та інших. І знахідки, які чекають на цьому шляху, — несподівані, як і особистість Віктора Петрова і письменника В. Домонтовича. Отже, можна сказати, що вивчення творчості прозаїка нагадує «старт з руїни космодрому» (О. Пахльовська). Зроблено мізерно мало порівняно з тим, що треба ще віднайти, системати-

зувати, описати й осмислити, ввівши у контекст усієї української культури, в тім числі і новітньої.

У даній статті як об'єкт наукового дослідження обрано лише один твір В. Домонтовича — «Романи Куліша», який вивчається під кутом зору особливостей поезики жанру. Завдання ускладнюється тим, що мова йде про аналіз жанрової своєрідності культурологічного твору з центральною постаттю Пантелеймона Куліша, про якого написано стільки і точного, і безглуздо-абсурдного, що дивуєшся, як він знову виявився актуальним і потрібним не лише українцям, а й світові, який духовний потенціал він надбав для нашої трагічної нації і де його місце — серед велетнів чи гномів? А з другого боку, — не менш значною і літературознавчо забутою чи незнаною є постать В. Домонтовича, який, очевидно, неспроста звернувся до Кулішевої нелегкої долі, що виявилась саме крізь призму кохання і жадань серця.

Таким чином, в роботі є дві вершини, які перегукуються між собою з століть, з різних культурно-стилістичних епох, взаємодоповнюють і визначають одна одну. Повна синхронність відчувається між жаданням невиситимої праці задля своєї країни і вмінням це робити з такою послідовністю, що, як помічено свідками передсмертної агонії Панька Куліша, рука його продовжувала писати вже в останніх передсмертних конвульсіях, і працездатністю й огромом переробленого в різних галузях, здійсненого Віктором Петровим. Недарма ця деталь стала предметом зображення в сонеті М. Зерова «Куліш» й одноіменній поезії Євгена Маланюка. Ці два метри української культури сходилися в невиситимому подвижництві задля користі нації.

Саме тому мета і завдання даної роботи воістину складні, бо треба поєднати два розрізнені погляди на двох непересічних представників української культури, щоб зрозуміти одного через іншого й пояснити поезику «Романів Куліша» через сам об'єкт художнього дослідження і методи обробки документального матеріалу, який, без сумніву, знав В. Петров-літературознавець так досконало, як ніхто інший, адже він є автором багатьох праць, присвячених творчості Куліша. Серед найвизначніших треба назвати такі, як «Куліш у 50-ті роки» (тема дисертації на

ступінь доктора філологічних наук), «Перебування Куліша на Україні влітку 1856-го», «Теорія «культурництва» в Кулішевому листуванні року 1856 — 1857-го», «Хуторянство і Європа (Листи Куліша з-за кордону року 1858-го)», «Матеріали до історії приятелювання Куліша й Шевченка року 1856-1857-го» та інші, що дають змогу зіставити науковий і художній погляд на одну і ту ж творчу діяльність і пристрась серця Куліша-людини.

Визначення жанрової природи твору «Романи Куліша» В. Домонтовича — справа складна і вкрай потрібна. По-перше, тому, що відсутня характеристика «Романів Куліша» як певного типу творів, наділеного особливими прикметами як загальнометодологічного плану, так і конкретного індивідуального підходу. По-друге, тому, що твори В. Петрова на довгий час були позбавлені свого вдумливого, ерудованого читача, а відтак і інтерпретатора, що об'єктивно і ґрунтовно проаналізував би природу його художньої прози. По-третє, самобутній письменник ніколи не йшов битим шляхом у літературі, яким ходили всі. Навіть у жанрових варіаціях він любив експериментувати, а не вдаватися до готових форм, тим більше чітко означених, бо йому імпував паліатив, прикордонні моделі, збірні конструкції типів твору. Принаймні він виступив у вітчизняній літературі не лише з власними темами, але й з самостійною палітрою жанрових різновидів, які, хоч і мали аналоги, та все ж не були абсолютно ідентичними, а певно своїми, сконструйованими за власноруч виробленою технологією.

Яке ж жанрове визначення дати прозовому твору «Романи Куліша» і чому саме таке? У чому ж В. Домонтович порушив усталені канони жанрових утворень? І чого дотримався з високою і непорушною прискіпливістю знавця літературної творчості, її специфіки? Якою моделлю твору скористався і як її трансформував і модифікував? Відповіді на ці питання і складають мету даного роздуму, його логіку й аргументацію. Саме цей аналіз дозволяє виявити присутню грань поетики твору, досліджуючи аспекти новаторства В. Домонтовича-прозаїка.

Твір, у чистому розумінні його природи, можна визначити і як романізовану біографію, і як біографічну повість, і як есеї, і як філософську повість, і як роман у

листах з зауваженнями, роздумами, коментарями автора, але все цим не сказано. Може, це щось інше? Схоже, що цей твір є прикладом поєднання різних жанрових особливостей. Яких саме?

За офіційним визначенням автора, — це повість. На думку деяких сучасних дослідників творчості В. Домонтовича, скажімо, Л. Новиченка [4], — це повість-есе, інтелектуальний «роман» та історико-біографічна повість. Юлія Загоруйко теж схиляється до визначення жанру твору — повість-есе [3]. Валерій Шевчук назвав «Романи Куліша» есеїстичною монографією [6].

Визначення, як бачимо, подібні між собою, при всій різноманітності, у головному сходяться, хоч і виражають одну грань жанрової своєрідності твору, схвалюючи її як показник новаторства письменника.

На відміну від них, І. Д. Ходорківський оцінив негативно історико-біографічні твори письменника «Аліна й Костомаров» та «Романи Куліша»: «Ідейно-художня цінність цього (твір «Аліна й Костомаров». В. С.) і подібних творів низька. На ньому, як і на наступному творі В. Петрова «Романи Куліша» позначився вплив романізованих біографій Заходу, в яких суто інтимне життя письменників викликає особливе захоплення» [7, 35].

Виходить, що «Романи Куліша» для І. Ходорківського — поганенький і «чистий» історико-біографічний зразок без усіляких жанрових домішок, хоча спеціально ним не вивчено внутрішню сутність даного типу твору. Авторів, що упереджено оцінював і самого В. Домонтовича, бо він з епохи 20-х років, і жанровий різновид ряду його творів, здавалося, що написати художню біографію просто: зібрати факти і певним чином їх розташувати. Але є й інша думка: «Які б форми не прийняла біографія в майбутньому — вона назавжди залишиться трудним жанром. Ми вимагаємо від неї скурпульозності науки, чару правди роману і повчальних знань історії» [8, 93].

Отже, однакості у судженнях дослідників немає. Чому? Це наслідок рухливості й полісемантичності літературознавчих категорій чи ознак самого твору, що тяжіє до об'єднання різних рис, «межовості» між одним і другим, і третім?

Звернімося до витоків жанру.

Усі твори художньої літератури (в залежності від своєї структури та принципів вираження дійсності) поділяються на роди. Цей розподіл ведеться ще з часів Аристотеля, який розробив його в своєму трактаті «Про мистецтво поезії». Та три роди — епос, лірика і драма — не є суцільним монолітом. У межах кожного з них виділяються жанри. Серед жанрових різновидів епосу специфікуються: роман, повість та оповідання (з варіантами). Жанр повісті є проміжним між оповіданням та романом не тільки за розміром, але й за якістю. Повісті притаманна об'єктивність зображення, визначеність подій, цілісна внутрішня завершеність та інтерес до внутрішнього світу особистості, а також особлива роль авторських роздумів, коментарів. Дія повісті найчастіше розвивається в конфліктній ситуації. Повість виявляє аналітичне мислення, роман — синтез думок. «Центр ваги в повісті найчастіше знаходиться не в русі сюжету, а в характеристичці душевних станів, картин природи, різних описів» [9, 6].

Жанр — поняття не лише типологічне, але й історичне. І тому необхідно з найбільшою долею ймовірності визначити час і причини виникнення, бо без цього неможливо зрозуміти значення жанру повісті та відмінність її від інших жанрів, а також дослідити особливі властивості. Так, на відміну від повісті Київської Русі, яка на думку А. І. Кузьміна, виникла в XI в. і перші спроби якої були перекладними, біографія як жанр починається з Плутарха. Біографічний жанр — один з найдавніших у літературі. Дослідники вважають, що він сформувався протягом IV в. до н. е. — IV в. н. е. Вже в античній літературі існувало щось на зразок біографічної довідки про виникнення героя, будову його тіла, стан здоров'я, про добротності і пороки [Див. 10, 5]. Відомі в давній літературі житія, що послужили витоками для формування в новій і новітній українській літературі окремої жанрової структури, що стала іменуватися романізованою біографією чи позначатися близькими до цього жанровими визначеннями.

Отже, В. Домонтович як чудовий знавець старожитностей, в тім числі і мистецьких та літературознавчих, заходився біля спеціального жанру, в якому сполучалася до-

кументальна достовірність і поштучний творчий винахід письменника, його уява і фантазія, спрямована на художню реставрацію епохи та її діячів, які приваблювали його рівнем національної свідомості й посутнім внеском у вітчизняну культуру. Серед них чи не найважливіше місце (звичайно, після Шевченка) посідали в XIX ст. М. Костомаров і П. Куліш — митці в чомусь споріднені і різні водночас.

В. Петров — не перший, хто писав в біографічному жанрі. Цей жанр в новому амплуа відродився в 20-х роках нашого століття одночасно в різних літературах Європи після появи книги англійського письменника Літтона Стрейги «Видатні вікторіанці» [11, 33]. Він був попередником Андре Моруа, французького автора, якому належить термін «романізована біографія», Ромена Ролана, Стефана Цвейга (німецькомовна література), Юрія Тинянова (російська література). Поряд з цими іменами цілковито природно треба поставити ім'я видатного представника української літератури — В. Домонтовича.

«Не випадково, що саме в XX ст. цей жанр переживає нечуваний підйом. Відбувається подальша диференціація, розщеплювання колись єдиного жанру, все більш визначено виділяється біографія наукова, популярна, художня. І художня біографія, в одному випадку тяжіюча до наукової, в іншому — до роману, складається як самостійний жанр» [8, 45]. Написання біографій — це складна, але водночас і цікава справа для справжнього художника слова, яким був В. Домонтович.

Для історика-біографа матеріалом дослідження служить постать відомої людини, представника людства, генія. І саме такою людиною був Пантелеймон Куліш. Складність написання книги про нього, що сполучала науковість підходу з художнім аналізом скрижалів особистості, фантазійне і документальне начала, полягала у тому, що з великої кількості документального матеріалу — листів, мемуарів, спогадів — письменник повинен, ретельно переглянувши найпотрібніше, організувати певну логічно-завершену структуру. До того ж треба надати художньої форми відібраним матеріалам, поклавши до них бодай крихітку власної душі, особистої творчої енергії. Але все ж таки фундаментом для написання біографічного твору має бути документ. Недарма Андре Моруа зазначав, що

«біографія повинна бути одночасно і працею історика, і витвором мистецтва» [11, 223], бо на перехресті двох доріг, двох ліній творчості — історичного дослідження та психологічного роману — складається жанр художньої біографії. Отже, постать П. Куліша цілком підходила саме для такої жанрової обробки, для такого типу твору.

Адже людина являє собою складну психологічну та інтелектуальну структуру, особисте життя якої є джерелом естетичних, морально-етичних, побутових предметів і цінностей. І тут історія Куліша-людини давала цікаву поживу для митця рангу В. Домонтовича.

У романізованій біографії особа постає в часі, «на відміну від історичного роману, повісті, в яких безпосередньо, на тлі історичних подій зображується видатна постать, її життя, характеризується та чи інша епоха, в історико-біографічних романах і повістях історичний аспект дещо обмежений. Тут на першому плані — життя і творчість певної особи... у біографічних творах визначальними є не стільки факти біографії, скільки творчість митця, його творча лабораторія, в якій розкривається психологія художнього мислення» [7, 9 — 10].

Ю. Загоруйко іншої думки щодо властивостей історико-біографічних творів: «Синтезуючи дві головні і необхідні риси творчого потенціалу письменника — історизм і інтелектуалізм — белетризована біографія найбільш концентрована і послідовно втілює у творі власні авторські погляди. Як жанр, вона не залежить від початкового пошуку джерел, не вимагає «попунктного» дотримання історичної правди про героя. «Романізування» означає передусім оригінальне «прочитання» й суб'єктивне коментування подій і документів. Таким чином, присутність автора обов'язкова як трансформатора усіх ідей і думок. Це витворює особливу поетику твору» [3, 28]. Думка дослідниці доречно охоплює найважливіше в жанровій специфіці «Романів Куліша», хоч і не все до кінця, не вичерпуючи, таким чином, теми до кінця.

На нашу думку, «Романи Куліша» — це не звичайна повість, а повість-есе з домішками філософського твору. Це зразок високохудожньої інтелектуальної, психологічно вивершеної прози. Від повісті взяв цей твір об'єктивоване зображення героя — Пантелеймона Куліша. — хроно-

логічну визначеність подій, чітко окреслений хронотоп; здійснене через внутрішній світ героя зображення типових рис людини конкретно окресленої доби українського Просвітництва, підкріплене аналітичним повісткуванням, яскраво вираженою позицією автора, що межує з есеїстичною прозою історико-біографічного характеру.

Твір В. Домонтовича написано в есеїстичній манері, якій притаманні образність, афористичність мислення, підкреслена суб'єктивність, з одного боку, а з іншого, — тяжіння до наукового дослідження, занурення в глибини психології і діяння неординарної особистості.

Стиль Віктора Петрова (Домонтовича) — це «стиль гострої, антиномічної думки і щедрою на смислові відтінки, часто-густо афористичного слова» [4, 159].

Автор у своєму творі намагається проаналізувати не просто життя і творчість П. Куліша, а той його бік, який, як правило, захований від сторонніх очей — стосунки з жінками. Це 17-літня «чудова дівчина», за визначенням Куліша, Маня де-Бальмен, каложинська панночка Олександра Милорадовичівна, «жінка-гражданка», «жінка-чоловік» Марко Вовчок, дружина відомого байкаря Л. І. Глібова — Параска Федорівна та Ганна Рентель з Полтави. Крім того, не слід забувати дружину Панька Куліша, відому українську письменницю Олександру Михайлівну Білозерську, яка писала під псевдонімом Ганна Барвінок. Шість жінок, шість особистостей, несхожих між собою, з своїми ідеалами, прагненнями, вимогами до життя і до коханої людини — Пантелеймона Олександровича — постають у творі «Романи Куліша», викладені як автономні історії кохання, формують корпус розділів, які можна розцінювати і як самостійні новели.

Отже, складається повість з новел, об'єднаних психологією і діями центрального героя — Панька Куліша, — на всіх романах якого, що є майже повністю романами у листах (а це було ознакою доби), лежить печать підйомів і спадів, пошуків і розчарувань. Адже це романи вже зрілої людини, якій «усе в житті, в почуттях, в пізнанні здається пізнаним, відчутим і нецікавим, усі думки — продуманіми, усі книжки — прочитаними» [12, 14], людини з не-розтраченою вітальною силою, бажанням повнокровного

(а не лише книжного) життя й кохання, яка жила в переломну епоху.

Це був період у житті П. Куліша, коли мінялися орієнтири в усіх сферах діяльності як окремої людини, так і суспільства, що призвело до відходу від поміщицько-феодалного ладу, пошуків перебудови не тільки соціального устрою, але і думок про нову сім'ю, нові родинні стосунки. В повітрі витають ідеї емансипації, незалежності, самостійності. Звичайно, що Куліш, як це показує В. Домонтович за допомогою складного жанрового утворення, не міг стояти осторонь.

У своєму науково-художньому дослідженні В. Петров користується не лише листами Куліша до жінок, але й до М. Д. Білозерського (двоюрідного брата дружини Пантелеймона Олександровича), Т. Г. Шевченка, Д. Камеєцького (Кулішевого дорученого в Петербурзі), відгуками В. Аксакової (сучасниці Куліша), але й цитатами з Пушкіна, Новалиса, працями О. Дорошкевича, С. Єфремова.

Віктор Петров був обізнаною людиною не лише в сучасній, але й світовій літературі, добре ознайомлений з працями з філософії, психології, а також з матеріалами про П. Куліша; чудово вивчив так звану миколаївську епоху, в якій жив і творив «невгамовний» Куліш. Романізована біографія В. Петрова по суті відрізняється від традиційного історико-біографічного різновиду прози, тому що за предмет естетичної інтерпретації обрано по-стать неординарну, специфічну особистість, що не вкладається в ідеалізовані рамки зображення героя. «Антитрадиція Петрова полягала насамперед в антиканонізації героїв» [1, 5]. Це й зумовило маргінальний жанр, що примхливо поєднав властивості наукового і художнього спектрів осягнення Митця і Часу. Дається взнаки й есеїстична манера письма, що зумовлює способи осягнення історико-документального матеріалу, викладу правди фактів, деталей канви життя конкретної людини з універсальним творчим інстинктом за допомогою таких художніх параметрів, як психологізм зображення героя, сюжет і композиція твору, стильова оригінальність, «традиція інтелектуально насиченої образної розповіді — від часів бароко й класицизму до письменства початку віку» [4, 158].

Саме для точного відтворення не лише контурів особистості, але й секретів душі героя авторові знадобився доволі складний і вибагливий жанр паліативного характеру, що далекий від чистоти первісної моделі, а новаторський за своїм змістовним напруженням і формальними пошуками, є поліморфним за своєю внутрішньою суттю.

Самобутньо створивши нову жанрову структуру, модернізувавши тип маргінальних творів, Віктор Петров простує далі — до витвору оригінальної композиції, враховуючи світовий досвід, надбання багатьох поколінь письменників. П'ять міні-повістей (наділені й новелістичним жанровим спектром), композиційно окреслені п'ятьма розділами, утворюють єдине нероздільне ціле завдяки головному герою, навколо якого обертається повісткування, котрий, до певної міри, є втіленням думок і умонастроїв самого автора, того потужного струменя культурологічної й естетичної енергії, який випромінювали особистість, творчість, наукові дослідження як П. Куліша, так і В. Домонтовича.

Література:

1. *Загоруйко Ю. А.* Художня проза В. Петрова (В. Домонтовича). Автореф. канд. дисерт. — К., 1993. — 19 с.
2. *Шевельов (Шерех) Юрій.* Шостий у гроні. В. Домонтович в історії української прози // Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: У 4 книгах. — К.: Рось, 1994. — Кн. II. — С. 72 — 79.
3. *Загоруйко Ю.* Митець незвичайної долі (В. Петров — В. Домонтович) // Січ. — 1992. — № 7. — С. 25 — 33.
4. *Новиченко Л.* Родом з двадцятих... // Вітчизна. — 1990. — № 11. — С. 144 — 159.
5. *Хуторян А.* Віктор Домонтович. Дівчина з ведмедиком. Неpravдоподібні істини // Критика. — 1929. — № 4. — С. 103 — 105.
6. *Шевчук Валерій.* Пантелеймон Куліш і книга про його любовні пригоди // Вітчизна. — 1989. — № 8. — С. 148 — 149.
7. *Ходорківський І. Д.* Образ митця. — К.: Дніпро, 1985. — 138 с.
8. *Жуков Д.* Биография биографии. — М.: Сов. Россия, 1980. — 201 с.
9. *Кузьмин А. И.* Повесть как жанр литературы. — М., 1984. — 112 с.

10. *Сивогривова А. А.* Биографические жанры в литературе. История и теория. — Ростов-на-Дону, 1989. — 89 с.
11. *Наркирьер Ф.* Андре Моруа. — М.: Худ. лит-ра, 1974. — 223 с.
12. *Домонтович В.* (Петров В.) Романи Куліша. — К.: Україна, 1994. — С. 15 — 194.